

Олександр Вешелені
(Вінниця)

УКРАЇНСЬКИЙ ЕМІГРАНТ “У ПОШУКАХ ЩАСТЯ” КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ЗОСИМА ДОНЧУКА

У статті проаналізовано романи й повісті українського письменника Зосима Дончука на тему життя української еміграції у Північній Америці. Розкрито форми втілення образу українського емігранта, головною метою якого є “пошуки щастя” у світі тотальної свободи.

Ключові слова: Зосим Дончк, український емігрант, США, стиль, стилізація, сентименталізм, сатира, свобода.

Олександр Вешелені. Украинский эмигрант “в поисках счастья” сквозь призму художественной прозы Зосима Дончука.

В статье проанализировано романы и повести украинского писателя Зосима Дончука на тему жизни украинской эмиграции в Северной Америке. Раскрыты формы воплощения образа украинского эмигранта, главной целью которого является “поиски счастья” в мире тотальной свободы.

Ключевые слова: Зосим Дончук, украинский эмигрант, США, стиль, стилизация, сентиментализм, сатира, свобода.

Oleksandr Vesheleni. Ukrainian emigrant “In Pursuit of Happiness” in the light of fiction of Zosym Donchuk.

The author of the article analyses the novels of the Ukrainian writer Zosym Donchuk dedicated to the life of the Ukrainian emigration in North America. He shows the different forms of embodying the image of a Ukrainian emigrant, whose main goal is “searching fortune” in the world of total freedom.

Key words: Zosym Donchuk, Ukrainian emigrant, USA, style, stylization, sentimentalism, satire, freedom.

Образ українського емігранта з'явився у художній літературі ще в часи перших хвиль еміграції кінця XIX ст., зокрема, в новелах В. Стефаніка (“Камінний хрест”) та А. Чайковського (“Бразильський гаразд”). Однак системно він окреслився лише після Другої світової війни, спершу в таборах Ді-Пі (повість “Еней та життя інших” Ю. Косача), а згодом і в творчості письменників-емігрантів у Північній Америці. Звернення до теми емігрантського життя становить надзвичайно цінний і до певної міри унікальний досвід зображення “іншої України”, ба навіть творення концепції “внутрішньої України”, однак цей пласт літератури досі не був належним чином досліджений у вітчизняному літературознавстві. Поодинокі аналізи творів про еміграцію надібуємо в статтях О. Пресіч про роман “На твердій землі” У. Самчука [6] та Г. Синьоок про збірку новел “Серед хмаросягів” Д. Гуменної [7]. Існує велика потреба розгляду інших прозових текстів цієї тематики, як в індивідуальному, так і контекстуальному аспектах.

Донині маловідомою і недослідженою залишається постать і творчість емігранта Зосима Дончука, який за двадцять років своєї письменницької діяльності опублікував вісім романів, три збірки малої прози та сатиричний цикл з чотирьох повістей. Серед них домінують епічні твори про Україну першої половини XX ст., війни, колективізацію, голодомор та окупацію. З. Дончук одним із перших звернувся до теми еміграційного життя українців, спершу у повісті “Море по коліна” (1961) та її продовженнях, а згодом – у романах “Будинок 1313” (1964) та “В пошуках щастя” (1970). Як бачимо, він на кілька років випередив того ж таки У. Самчука, чий роман “На твердій землі” (1966) дослідники схильні вважати “першим значним твором літератури української діаспори, що оспівує добробут українських імігрантів у повоєнній Північній Америці” [6, с. 87].

Слід зазначити, що З. Дончук втілює образ українського емігранта у названих текстах у трьох площинах – сатирико-авантюрній, побутово-мелодраматичній та хроніко-документальній. Усіх їх об'єднує мотив, який, відштовхуючись від назви одного з романів, можемо назвати "пошуками щастя". При цьому ідеологічна та націоналістична складова творів часто відсувається на другорядний план, однак автор не опускає нагоди змалювати та висміяти побутові й політичні реалії української діаспори.

Оскільки увага до З. Дончука активізувалася в кінці 50-х рр. ХХ ст. передусім як до автора сатиричної повісті "Гнат Кіндратович" про однойменного радянського експедитора, автор вирішив розвинути образ ділка-протисвіта в умовах нового життя повоєнної еміграції в США та Канаді. Герой прибуває в Новий світ з новими атрибутами заможного життя – у баварському капелюсі, з краваткою-метеликом та сигаркою "Кемел". Як і кожен, хто обирає для свого майбутнього Америку, його передусім приваблює омріяна свобода, втіленням якої в багатьох творах виступає відома нью-йоркська статуя. Про неї З. Дончук у романі "Будинок 1313" пише як про "еманацію дійсної свободи": "Америка нагадувала той біблійний рай, про який мріють грішники" [2, с. 13].

Однак, у розумінні мізантропа Гната Кіндратовича свобода означає передусім великі прибутки від торгівлі алкоголем та можливість контролювати інших. У цьому слід вбачати тотальне виродження інстинкту власника, монополізованого в СРСР радянською партноменклатурою: "Вперше Гнат Кіндратович відчув дух господаря. Він користався найманою робочою силою, за яку в СРСР засилають на Сибір. А тут він пан. Та ще який пан. У нього краму стільки, що якраз за радянськими законами вистарчить десять років далеких таборів. А тут усе це придбав даром. Так! Чудова система – капіталізм. Хто був нічим, той стане всім, себто багатієм" [4, с. 212-213]. Бажання наживи, яке є наскрізною рисою Гната Кіндратовича в усіх повістях, втілюється в нових, не конче економічних формах обману. Найперше він стає диригентом церковного хору, а згодом і священником, відчуваючи надприбутковість у сфері служителів культу. Однак викриття у зловживанні духовним саном змушує його разом з дружиною перебратися з Канади до США. Таким чином, у порівнянні з безперервною "серією успіхів" в СРСР, американські афери часто закінчуються для Гната Кіндратовича провалом та згоранням діяльності. Автор натякає, що тотальна свобода означає водночас і більшу відповідальність за власні вчинки.

З приїздом до США Гнат Кіндратович, як і будь-який емігрант, по-справжньому відчуває "твердий, надійний ґрунт під ногами, шалений стукіт жадібного серця, солодкий посмак вільного підсоння" [4, с. 74]. Саме тут він активно включається у життя української громади. У ній ще з часів повоєнних таборових буднів панує партійний розбрат, який, на думку автора, спричинює відсутність будь-якої державницької консолідації українців: "[Пронька – Авт.] довго порпався в їхніх програмках, але істотної різниці не знайшов. Всі за Україну. Всі вимагають грошей і жодна поки що нічого реального не дає, лише обіцяє в майбутньому" [4, с. 169]. Найбільш гостро письменник критикує федералістів, зображуючи їх гуртування навколо газети "Східнячок", до якої починає дописувати і Гнат Кіндратович. Розмита ідентичність "малоросів і хахлів" набуває гротескних рис, адже вони ладні навіть більшовизм трактувати як посягання українців на чолі з Леніном і Сталіном на велич Російської імперії.

Так само письменник висміює повсюдну "шароварщину" українських емігрантів: "Мати кімнату в О[б'єднаних] Н[аціях] – це однаково, що знати все на світі. Тут можна і Україну відвоювати без УПА, тут можна торгувати гуцульськими різьбарськими виробами, тут можна і листівки по цілому світі розповсюджувати. А головне – продавати канапки і український борщ усім делегатам. Кращої пропаганди про українську поневолену націю і придумати тяжко. Український борщ проб'є дорогу до незалежності" [4, с. 179-180]. Саме такий етнографічний побутовізм дозволяє Гнатові Кіндратовичу вправно використати принцип "свій до свого" у своєму новому "дітищі" – українській крамниці-ломбарді "Мрія". Щоправда, враховуючи вже згадувані проблеми з ідентичністю, вивіску "українська" він вирішує змінити на "слов'янська".

Таким чином, пошуки щастя у випадку Гната Кіндратовича тягнуть за собою остаточний розрив з національним "Я" через те, що воно не приносить ніякої практичної користі. Поступово він занурюється у різні любовні й корисливі походеньки, імітуючи американський стиль життя. У фіналі повісті Гнат Кіндратович гине на знімальному майданчику в Голівуді, але автор одразу ж повідомляє читача, що на цьому його історію не завершено. У наступній повісті – "Ясно-видець Гері" – персонаж перетворюється на своєрідного Воланда-Мефістофеля, покликаного

викривати вади американського суспільства, рівно як і його емігрантської – російської та української – складової.

До написання роману “Будинок 1313” автора спонукав передусім його власний досвід вросання в американський ґрунт. З. Дончук жив у Філадельфії на 7-й вулиці під номером 1915, у великому цегляному будинку, кімнати якого здавав своїм знайомим (серед них письменникам Галині Журбі, Василеві Гайдарівському, співакці Олені Шишацькій-Карапетян) [1, с. 28]. Фактично “Будинок 1313” слід вважати автобіографічним романом, герой якого – Петро Залізняк – повторює шлях Дончука-емігранта. Прикметно, що образ будинку як метафори нового життя використовує згодом і Улас Самчук, створюючи свій роман “На твердій землі” передусім як історію “нового українця”, який розбудовує разом з будинком усе своє життя в нових умовах.

Реалістичне письмо З. Дончука найчастіше звертається до бальзаківських форм оповіді, додаючи велику дозу сентименталізму у романну канву. Це пояснюється тим, що значна частина творів еміграційної літератури так чи інакше загравали з інтеграцією в “масову літературу”. Окрім того, адресат таких творів – український емігрант – мав отримувати “свою літературу” у доступних формах, інакше ж він швидкими темпами переключався на “американське читиво”, що посилювало і без того інтенсивну асиміляцію. Про це пише і З. Дончук: “Все це переплутане, позмішуване, перевернуте, свідчило, що ніхто тут уже українською книжкою не цікавиться. Старі емігранти разом із дітьми перейшли на англомовне читання, а нові ще не знають стежки до бібліотеки” [2, с. 38].

Влаштувавшись на роботу в “спрінгвню” (завод з виробництва автомобільних сидінь), Петро Залізняк чи не вперше в своєму житті має нагоду придбати собі будинок (звісно ж, за кредитні гроші): “Яка то радість, почувати себе господарем! Тут уже більшовикам зась відібрати будинок” [2, с. 77]. Інтригу цій справі додає містичне поєднання двох тринадцяток в номері будинку, про які З. Дончук подає своєрідну газетну вставку у формі внутрішніх сумнівів героя. Саме з цим будинком Петро Залізняк пов’язує своє потаємне бажання розбудувати “свою Україну”: “Ну і чого ще йому треба? Хіба отут посадити українські вишні, а там посіяти барвінок, щоб стелився” [2, с. 77]. За іронією, одразу при цій думці до нього звертаються “Містер! Гав ду ю ду?”, хоч ця людина, як виявляється, також українка.

Загалом у романі відтворено чимало реалій самоорганізації українців, від культурно-освітніх товариств та клубів до вже згадуваних у “Море по коліна” купецьких громад: “Українське населення купляє все виключно у своїх купців. Коли дати заробити – то українцям” [2, с. 79]. Не оминає З. Дончук і міркувань про еміграційну літературу, в яку герой намагається увійти своїми напіванекдотичними оповіданнями та газетними публікаціями. У діалозі Залізняка з письменником Володимиром Незвичайним чітко простежується апологія героїчної літератури, змалювання страждальної боротьби українців за визволення. Крім того, показано й реальний епізод знайомства з Тодосем Осьмачкою, який на той час уже мав проблеми з нормальними умовами життя та страждав на манію переслідування.

Автор вустами персонажів хвалить чималу кількість прозаїків, однак не опускає можливості і покритикувати декого – передусім з особистих мотивів. Йдеться про досить різке ставлення до Галини Журби, з якою З. Дончук після довгих років дружби пересварився через звинувачення письменника Г. Журбою в крадіжці сюжету роману “Тодір Сокір” [5, с. 25]. Більше того, образ однієї з центральних антагоністок “Будинку 1313” польської шляхтянки Кекеї також явно виведений з неї, насичений надміром негативних рис. Вона виступає у ролі звідниці для молодих жінок, які прагнуть якомога швидше вийти заміж.

Відсторонившись від реального прототипу, маємо досить органічну, як для побутово-мелодраматичного роману, сюжетну лінію внутрішнього ворога в будинку головного героя, до якої долучається також емігрантка, вдова німецького офіцера Мілена Бравн. Вона представляє у романі тип нової жінки, витвореної ХХ ст., типологічно пов’язаної з Самчуковою Леною Глідерс. Мати двох дітей, вона ще перед виїздом за океан робить операцію, щоб стати безплідною. Тепер її головна мета – завести собі заможного чоловіка, водночас культивує вільні стосунки і цілковите відсторонення від побутової рутини. Після перших спроб звабити свого одруженого патрона Грицька Григоровича Федюка вона обирає собі нову жертву – молодого Дмитра Сидоренка. Той, по суті, постає перед типовою дилемою – довершити свої стосунки зі справжньою патріоткою, хазяйновитою Катрусєю або ж покинути її і одружитися з Міленою Бравн. Обравши екстравагантну Мілену, він довгий час мріє про щасливе родинне життя з нею, однак,

зіткнувшись з її подружніми зрадами та небажанням мати дітей, усе ж прагне повернутися до Катрусі. Однак горда дівчина йому все ж відмовляє. Цим розв'язка любовного трикутника різко відрізняється від пізнішої інтерпретації У. Самчука, в якого, попри вибір такої самої Катрусі завершується родинним щастям, в якому, разом з тим, продовжує бути присутньою і розхристана Лена Глідерс.

Динамічність сюжетові також забезпечує таємниця третього поверху "Будинку 1313", мешканки якого за короткий час знаходять собі женихів та змінюють одна одну майже щомісяця. Навіть вісімдесятирічна Югіна, антипод Кекелії, виходить за старого професора Жука. Під впливом усіх цих подій Петро Залізняк і сам вирішує одружитися на своїй однокурсниці Лесі (в якій також легко впізнаємо дружину З. Дончука Ларису). У фіналі Петро Залізняк – гіперболізований образ автора – постає своєрідним брамником "американського раю", впускаючи до нього лише достойних людей і проганяючи тих, хто своїми намірами й вчинками скомпрометував уявлення про емігранта.

Завершальним – якщо не рахувати новели зі збірки "Десята" – у прозовому втіленні теми емігрантського життя слід вважати написаний у притаманній письменникові хронікально-публіцистичній манері роман "В пошуках щастя". До того ж своїм твором автор найперше хотів звернутися до молодшого покоління емігрантів та до народжених уже в Америці представників діаспори. Через це роман перенасичений моралізаторством і протиставленням чесної та свідомої життєвої позиції розпусному "західному" життю.

У першій половині роману простежуємо долю родини Серед, батько яких – сільський староста Василь – гине під час радянського наступу 1944 р. Агроном Артем Іваненко разом із Тетяною Середою та її донькою Олею й племінницею Лідою мандрують через пів-Європи і потрапляють в німецький табір Ді-Пі. Тут Артем з Тетяною одружуються, зав'язується кохання між Лідою та галичанином Юрком, а юна Оля стає старанною школяркою й пластункою, співає в церковному хорі. Така зразковість, як виявляється, досить швидко зводиться нанівець, але вже в умовах вільного американського суспільства. Новий світ пропонує неймовірні розкоші і втіхи, які, однак, є примарними. Перший конфлікт між старим порядком і новою модою виникає тоді, коли шістнадцятирічна Оля вимагає у матері дозволу на одруження, після чого вирішує втекти з дому зі своїм "бойфрендом". Кілька місяців вони насолоджуються спільним життям і розвагами, але Оля все ще тяжіє до свого власного коріння й етичних норм. Невдовзі Джан гине при спробі пограбування банку, і така ж доля спіткає наступних хлопців Олі – Нормана і Френка.

Прикметно, що усі ці витівки Оля робить, як вона пише в прощальному листі, у тих-таки "пошуках щастя" [3, с. 251]. Лиш поступово молодечий ентузіазм витісняє скепсис та цинізм. Після чергових невдач та поневірянь вона повертається до родини, розбита морально й фізично. На запитання, куди ж вона поділа те щастя, яке шукала, Оля відповідає: "Продала". Як з'ясовується, вона за цей час встигла народити дівчинку й одразу її позбулася. Стає зрозуміло, що дівчина стала на облудний шлях через численні травми дитинства, ранню втрату батька і зневіру в Бога. Саме тому вона впадає в крайнощі і, зрештою, намагається спокусити вітчима Артема. Хвора мати, ставши свідком цього, не витримує горя і помирає від серцевого нападу. Лише смерть матері, символічна смерть власної душі й сумління, спонукає Олю знову повернутися до школи і шукати своє щастя в єдності з Богом.

Як бачимо, спроба З. Дончука подати історію еміграції як своєрідну родинну хроніку в частині американського життя звелася до надмірного сентименталізму і цим самим погіршило сприйняття твору як художньої цілості. Однак не слід забувати, що історії, змальовані автором у цьому та інших романах, завжди мали реальне підґрунтя і такі зображували ту дійсність емігрантського життя, де українець балансував між збереженням власної ідентичності та пошуком вільного й щасливого життєвого простору. Прозові тексти З. Дончука цінні передусім своєю документальністю, детальним описом побуту й відносин в українській громаді США, а також гострим викриттям деструктивних тенденцій Нового світу.

Джерела та література:

1. Біляїв В. "На неокраїні крилі..." (Штрихи до літературних портретів західної діаспори) / В. Біляїв. – Донецьк, 2003. – 348 с.
2. Дончук З. Будинок 1313: роман / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1964. – 296 с.
3. Дончук З. В пошуках щастя: роман / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1970. – 376 с.

4. Дончук З. Море по коліна: сатирична повість / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1961. – 296 с.
5. Журба Г. Від авторки / Г. Журба // Київ. – 1963. – Ч. 1-2. – С. 24–25.
6. Пресіч О. Пошук нового героя у “канадському” романі Уласа Самчука “На твердій землі” / О. Пресіч // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2011. – № 6. – С. 82–87.
7. Синьоок Г. Культурне життя української діаспори (на матеріалі збірки новел Докії Гуменної “Серед хмаросягів”) / Г. Синьоок // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Серія “Філологія”. – Черкаси, 2004. – Вип. 58. – С. 45–49.